

בצילא דשבטא

פירושים וביאורים מתורת רה"י הגאון רבי בצלאל טולידאנו שליט"א

בס"ד, גליון פרשת ויצא תשפ"ו ♦ 181

ביאור נדרו של יעקב אבינו

'יהיה בית אלוקים'

איתא בפרשתו (כ"ח כ' - כ"ב) 'וידר יעקב נדר לאמר וכו', והאבן הזאת אשר שמתי מצבה יהיה בית אלוקים'. ויעויין ברש"י שביאר ד'האבן הזאת אשר שמתי מצבה יהיה בית אלוקים' זהו חלק מנדרו של יעקב.

ויש לעיין, מה נדר הוא זה, הרי מצבה זו כבר קיבלה את קדושתה, וכמו שכתוב בפסוק 'וישם אותה מצבה ויצוק שמן על ראשה', והיא כבר קדושה, וא"כ מה הוסיף בכך שנדר ש'יהיה בית אלוקים'.

ויעויין בדברי הספורנו (שם י"ח) שכתב לבאר וז"ל: קדש אותה שתהיה מצבה כשיקמנה בשונו. והיינו שהכין אותה עבור הזמן שישבו, שתהיה המצבה מוכנה להקמה. אמנם פירושו טעון ביאור, דהא 'ויצוק שמן על ראשה' כתיב, ומשמע שכבר קידשה.

וראה בחזקוני שבאר, ש'משח אותה לקדשה, להקריב עליה קרבנות בשונו מפרן ארם'. נמצא שכבר הקדיש אותה. עוד ביאר החזקוני שיציקת השמן היתה כדי שיהיה לאחמ"כ את האבן, וכ"כ האבן עזרא, שמטרתו היתה 'להכירה בשונו'.

והנראה ליישב ע"פ דברי הרמב"ן שכתב: והאבן אשר שם מצבה, לא במקום שכיבתו הקים אותה, שהרי באר שבע איננו בית א-ל, והוא בבית א-ל העמיד אותה ולשם חזר בשונו, שנאמר (ל"ה א') 'קום עלה בית אל ועשה שם מזבח לאל הנראה אליך בברחך מפני עשו אחיך', עכ"ד. וכן משמעות פסוק זה, דעל אותה אבן כאשר היית בבאר שבע וניצלת, אותה תעשה מזבח לה' בבית א-ל.

ובהמשך דבריו (י"ח) כתב: ונראה עוד שהמצבה תעשה לנסך עליה יין וליצוק עליה שמן, לא לעולה ולא לזבח, והמזבח - להעלות עליו עולות ושלמים, ובבואם לארץ נאסרה עליהם המצבה וכו'.

והיינו דקודם בנין בית המקדש שימשה המצבה לניסוך יין ויציקת שמן, ואילו במזבח היו מקריבים קרבנות. ולפי"ז י"ל, דאע"פ שקידש את האבן למצבה בבאר שבע, נדר יעקב שיוביל את האבן הזאת לבית א-ל, ונדרו 'יהיה בית אלוקים' היינו שמצבה זו תהיה מזבח אף להקרבת קרבנות ולא רק לנסכים, ודו"ק.

נדר בדבר שלא בא לעולם

החלק השני של הנדר היה - 'וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך'.

ויש להקשות, דהנה כתב הרמב"ם (ערכין פ"ו הכ"א) וז"ל: אין אדם מקדיש דבר שאינו שלו. ולהלן שם (הכ"ב) כתב, אין אדם מקדיש דבר שאינו ברשותו. עוד (הכ"ו) כתב, אין אדם מקדיש דבר שלא בא לעולם, כיצד, מה שתעלה מצודתי מן הים קודש, מה שתוציא שדה זו מן הפירות חרם, לא אמר כלום. ושם (הכ"ז) כתב, האומר שדה זו שמכרתי לך לכשאקחנה ממך מוקדשת, לא אמר כלום, לפי שכשהקדישה לא באה לרשותו, עכ"ל.

וא"כ יש לתמוה, כיצד נדר יעקב שיפריש מעשר על דבר שעדיין לא היה בידו, הא אין אדם מקדיש דבר שלב"ל.

אלא דכבר ביאר זאת הרמב"ם בדבריו (שם הל"א) וכתב: יראה לי שאע"פ שאין אדם מקדיש דבר שלא בא לעולם, אם אמר 'הרי עלי להקדישו', הרי זה חייב להקדישו כשיבוא לעולם משום נדרו וכו'. עוד (הל"ג) כתב: ראה לדבר זה, מה שאמר יעקב אבינו, 'וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך', ונאמר

'אשר נדרת לי שם נדר'. [פי' שהקב"ה אמר לו ע"ה בית א-ל לשלם נדרך, דהגיע זמן פרעון הנדר, ומוכח מכך, דחשוב נדר ואי"ז רק רצון לעשות מצוה, אלא חוב נדר ממש], וזהו שחידש הרמב"ם, שאם נדר להקדיש דבר שלא בא לעולם, חשיב נדר ולא הקדש, ומחוייב לקיים נדרו אף כאשר הנדר הינו על דבר שלא בא לעולם.

מכירת הבכורה ליעקב

וקשה לי טובא, דהנה העירו המפרשים, היאך הועילה מכירת הבכורה של עשו ליעקב, הא הוי מכירה בדבר שלא בא לעולם, ועיין קצוה"ח (סי' רע"ח ס"ק י"ג) שכתב ליישב שמועיל 'סילוק' מדבר שלא בא לעולם, וא"כ סילק עשו את עצמו מחלק הבכורה העתיד לבוא.

אולם הדבר צריך תלמוד, דהנה בשלמא בממון של תפוסת הבית, ע"י הסילוק מחלק הבכורה נשאר הממון ברשות תפוסת הבית, וכולם מתחלקים בו, אבל לעבודת בית המקדש צריך להיות בכור עם קדושת בכורה, וא"כ אע"פ שעשו הסתלק מבכורתו, מ"מ במה קנה יעקב את הבכורה, הרי אין לו במה לזכות, וצ"ע.

ועיין בדברי האור החיים הקדוש (בראשית כ"ה ל"ג) שהביא תשובת הריב"ש (סי' שכ"ח) שדחה את דברי האומרים, שאדם הנשבע על מכירת דבר שלא בא לעולם, חלה מכירתו, וכתב דאין לזה מקום. וגם הראיה שהביאו ממכירת הבכורה ע"י שבועה, אינה ראייה, כיון דלפני הדיבור [היינו קודם מתן תורה] אדם מקנה דבר שלא בא לעולם, והשבועה היתה כדי שלא יתחרט ויערער, יעו"ש.

אשר לפי"ז דקודם הדיבור אדם מוכר דבר שלא בא לעולם, א"כ גם ראיית הרמב"ם מיעקב אבינו אינה ראייה, דכמו שמכירת בכורת עשו ליעקב היתה לפני הדיבור, כך הנדר של יעקב ג"כ היה לפני הדיבור, ומש"ה חל, אבל לאחר הדיבור מנלן שחל נדר על דבר שלב"ל, וצ"ע [וראה עוד שקילס הראב"ד את הרמב"ם, דראייתו זו נכונה היא].

אי קדושת הגוף חלה על דבר שלב"ל

והנראה, דהנה איתא בגמרא (קידושין סג. יבמות צב.) דסבירא ליה לר"ע דאדם מקדיש ומקנה דבר שלא בא לעולם, דגבי אשה שהקדישה מעשה ידיה, אמר ר"ע דיפר שמה יגרשנה ותהא אסורה לחזור לו, ומוכח דאדם מקנה דבר שלא בא לעולם. ודחי לה הגמרא, דאיירי בגוונא דאמרה יקדשו ידי לעושיהם, ידיים איתנהו בעולם, ומש"ה מהני.

אמנם הרמב"ם (נדרים פ"ב ה"י) לא חילק בין הקדישה את הידיים עצמן לבין אסרה את מעשה ידיה, דהנה כתב: אמרה יקדשו ידי לעושיהן או שנדרה שלא יהנה במעשה ידיה, אינו נאסר במעשה ידיה, מפני שידיה משועבדין לו. שאע"פ שההקדש מפקיע השעבוד, חכמים עשו חיזוק לשעבוד הבעל שאינה יכולה להפקיעו מפני שהוא מדבריהם, אבל צריך הוא להפר שמה יגרשנה ותהיה אסורה לחזור לו.

ועי' בכסף משנה (שם) שכתב לתמוה, כיצד יכולה לאסור את מעשה ידיה, והרי אין אדם אוסר דבר שלא בעולם. וכתב הב"י (יו"ד סי' רל"ד) לתרץ, דהא דאין אדם מקדיש דבר שלא בא לעולם היינו דוקא כאשר מקדיש בקדושת דמים, אבל קדושת הגוף - שפיר חלה אף על דבר שלא בא לעולם, וכדברי הגמרא בכתובות (נט:): 'שאני קונמות דקדושת הגוף גינהו', וקאי אף בשיטת רבי עקיבא, דבקדושת הגוף חייל שפיר על דבר שלא בא לעולם, ונמצא דאין ראייה מדברי ר"ע שאדם מקנה או מקדיש קדושת דמים בדבר שלב"ל, עכ"ד הב"י. וכן כתבו תוס' (קידושין שם ד"ה וידיים) וע"ע בלח"מ (נדרים שם).

ויעניין בשעה"מ שכתב להקשות על הכס"מ מהא דאיתא בתוספתא (פ"ו נדרים), 'שור זה לכשאקחנו יהיה עולה, לא אמר כלום', וחזינן דאף גבי קדושת הגוף אין חל ההקדש על דבר שלא בא לעולם.

ועי' קצות החושן (סי' ק"ז סק"ב) שביאר את שיטת רש"י שכתב, שרק קדוה"ג מפקיעה מידי שעבוד (גיטין מ:), והקשו תוס' (שם) על דבריו, דאם חפץ המשועבד הוי ברשותו של לוה, גם קדו"ד תפקיע מידי שיעבוד, ואי לא הוי ברשותו אמאי מפקיעה קדוה"ג. ועי"ש שחילק, דדוקא קדושת הגוף חלה על דבר שאינו ברשותו אבל לא קדושת דמים.

עוד הביא הקצוה"ח (שם) בשם הריב"ש, דהדרשה 'מה ביתו ברשותו אף כל ברשותו', נאמרה גבי קדו"ד דהא קדושת בית הינה רק קדו"ד, אמנם קדושת הגוף חלה אפי' בדבר שאינו ברשותו, ואף על דבריהם יש להקשות מדברי התוספתא הנ"ל.

ב' אופנים בדבר שלב"ל

והנראה לבאר, דישינו חילוק מהותי בין קדושת דמים לקדושת הגוף, דיסוד ענין קדושת דמים הינו מדין קניינים, ודבר שא"א להעבירו לשני ואינו ברשותו, הרי חסר במעשה הקנין, אולם קדוה"ג יסודה 'הטלת קדושה על הבהמה' וממילא היא נעשית של הקדש, ועד כמה שהוא בעלים על המעשה דהקדש, תו ליכא חיסרון ד'דבר שאינו ברשותו', כיון דאין זו פעולה של העברת ממון אלא החלת איסור.

והנה גם גבי דבר שלא בא לעולם ישנם ב' סוגים, דהנה מצינו דבר שלב"ל באופן שהם דברים שאמורים להיות שלו בעתיד, וכגון פירות דקל, או ירושה, או פי' שניים בבכורה, דבזה יש לומר דהוי כדידה, אלא דאכתי אינו ברשותו. והיינו דלא חסר לו בבעלות של הפירות כאשר יצאו מן השדה, אבל עתה אינו יכול להקנותם, וכן גבי הקדש, מאחר ואינו ברשותו אינו יכול להקדיש.

אולם אם אמר 'מה שתעלה מצודתי או שדה זו לכשאקחנה', או דגים שבים, או שור זה לכשאקחנו יהיה עולה - בינתיים אין לו בהם שייכות כלל, ואין לו שום בעלות על החפץ, וכיון שאינו בעלים אינו יכול לעשות קנין, ואף מעשה ההקדש לא יועיל, משום שאינו ברשותו או אינו שלו.

וא"כ י"ל, דבגוונא דפירות דקל, החיסרון הוא רק מדין אינו ברשותו, וילפינן לה מקרא דאינו קדוש - מה 'ביתו' ברשותו אף כל ברשותו [וכל קרקע ביתו הרי היא ברשותו, משום שקרקע אינה נגזלת], והיות שהדבר

אמור להגיע אליו בעתיד, שפיר תחול בה קדושת הגוף, אבל קדושת דמים שהיא הקנאה והעברה מרשות לרשות לא תועיל בזה, וככל דבר שאינו ברשותו. אמנם דבר שאינו בבעלותו כלל, כגון שדה זו לכשאקחנה וכו', דמסברא ידעינן דכיון דאינו בעלים כלל, פשוט הוא שלא יועיל הקדישו כלל אף בקדושת הגוף.

אשר לפי"ז יתבאר דברי הריב"ש, דבכורה - אף דהוי דבר שלא בא לעולם, אבל חשוב הוא כ'פירות דקל', והא דלא מהניא מכירתו היינו מכח הלימוד ד'מה ביתו ברשותו', ובהכי קודם מתן תורה לא היה חיסרון בהקנאה באופן זה, אבל בדבר שהחיסרון הינו בבעלות, ומסברא ידעינן דאין שייך להקנותו, אף קודם הדיבור לא היה שייך להקנותו.

עפי"ז שפיר הוכיח הרמב"ם מהא דיעקב רצה להקדיש דבר שאינו בבעלותו כלל - 'כל אשר תתן לי', ופשיטא דלא שייך להקנותו ולהקדישו אף קודם הדיבור, א"כ שמעינן מינה דהא דמהני נדרו של יעקב היינו משום דרק עתה אינו יכול להקדישו, אבל יוכל לנדור שכאשר יבוא הדבר לעולם יקדיש אותו, ושפיר חייל הנדר, ודו"ק.

הקנאת דבר שלב"ל עם דבר שבעולם

ומדברי הרמב"ם הנ"ל שלמד מנדרו של יעקב אבינו שאפשר לנדור על דבר שלב"ל, איכא סיעתא לדברי הרמ"א, דהנה הביא הרמ"א (חומ"ס סי' ר"ג סעיף י') ג' שיטות גבי החליף מעות ומטלטלין, או מעות וקרקע ביחד, ו"א דהואיל וחליפין אינן קונין במעות נתבטל כל הקנין, וי"א דכל הקנין קיים, וי"א דקיים אצל הקרקע והמטלטלין ובטל אצל המעות.

ואילו להלן (סי' ר"ט סעיף ד') סתם הרמ"א כ"א דלא קנה, דכתב: מי שמקנה לחבירו דבר שלא בא לעולם עם דבר שבא לעולם, יש אומרים, דדמי לקני את וחמור. והיינו דלא קנה.

והנה בנדרו של יעקב נכללו ב' דברים: א. להקים מזבח. ב. לעשר מכל מה שיתן לו. והנה המצבה קיימת היום, ודבר שבידו לעשות היום, אף אם עושה לאחר מכן חשיב בא לעולם, וכדכתב הרמב"ם (ערכין שם הכ"ט), ואם נאמר שהמקנה דבר שבא לעולם עם דבר שלא בא לעולם - קנה שניהם, א"כ ככה"ג שפיר קונה אף דהוי דבר שלב"ל, ואין ראייה לדעת הרמב"ם, וע"כ מוכח, דגבי דבר שלא בא לעולם לא קנה, וכסתימת דברי הרמ"א. ושמא יש לחלק בין מעשה קנין אחד דכאן חשיב ב' מעשים, ודו"ק.

גדלות האמהות

שאין בה ממש והגלית את בני וכו', מיד נתגלגלו רחמיו של הקב"ה ואמר לה, בשבילך אני מחזיר בנימ למקומן, הה"ד 'קול ברמה נשמע נהי בכי תמרורים, רחל מבכה על בניה, מאנה להנחם על בניה כי איננו', וכתוב 'כה אמר ה' מנעי קולך מבכי ויעינך מדמעה, כי יש שכר לפעולתך ויש תקוה לאחריתך ושבנו בנימ לגבולם'.

והובא במדרש תנחומא (ע"פ ויזכור אלוקים את רחל), ביקש יעקב לישא אותה, והוא משלח סבלונות לתתם לרחל, והיה לבן לוקחם ונותנם ללאה, והיא שותקת ולא גילתה ליעקב, וע"ז אמר רשב"ג, 'כל ימי יושבתי בין החכמים ולא מצאתי לגוף אלא שתוקה', עכ"ל.

ורואים מכאן את גודל מידותיה של רחל אמנו, שבענין הסבלונות שחטף ממנה לבן, אחזה בפלך השתיקה, וכאשר בא לישא אותה, ויתרה במסירת נפש כדי לעשות חסד עם אחותה, ודיברה במקומה כדי שלא תתבייש.

וכן בשעה שביקשה רחל מלאה אחותה את הדודאים, אמרה לה לאה (ל"ט ט"ו) 'המעט קחתך את אישי ולקחת גם את דודאי בני'.

והנה כל השומע את תשובת לאה משתומם! הרי בזכות רחל ובתבונה ומסירותה, זכתה לאה שיעקב ישאנה, וכיצד איפוא אמרה לאה 'קחתך את אישי'.

למדנו מכך מהו ויתור אמיתי - רחל עשתה מה שעשתה ולא גילתה לאיש, ואף לא ללאה, ונתנה ללאה את ההרגשה שהיא [לאה] עקרת הבית, כיון שהיתה גדולה ממנה, באופן כזה שלא לאה הרגישה כלל את הויתור של רחל, ורק ה' ידע את גודל מעשיה. לא בגאווה, ולא בקנאה, ויתור שלם על רצונה להנשא ליעקב, וצורת חסד כזו שרק יושב בשמים רואה, ולכן היתה לה הזכות שמידת הדין הסכימה לפתוח את רחמה של רחל, ובזכותה נאמר: 'ושבו בנימ לגבולם, ויש תקוה לאחריתך'.

המתבונן בדברים אלו, יראה את גדלות האמהות, אשר מהן הושתת עם ישראל.

כתוב בפרשתנו (ל"ב) 'ויזכור אלוקים את רחל, וישמע אליה אלקים ויפתח את רחמה'. ויעניין ברש"י שכתב לבאר וז"ל, זכר לה שמסרה סימניה לאחותה, ושהיתה מצירה שלא תעלה בגורלו של עשו, שמא יגרשנה יעקב לפי שאין לה בנים, ואף עשו הרשע כך עלה בליבו כששמע שאין לה בנים.

ויש לבאר, דהנה שם 'אלוקים' הוא מידת הדין, כמו שפירש"י עה"פ 'ויתן לך האלוקים' (לעיל כ"ז כ"ח), ואילו כאן במידת הדין 'ויפתח את רחמה'.

ונביא את תורף דברי המדרש איכה (פתיחתא כ"ה), ומדבריו נבין את גודל מעלתה של רחל אמנו.

כאשר נגזרה גלות על עם ישראל, הלכו האבות הקדושים לבקש על עם ישראל לפני הקב"ה, ולא נתקבלה תחינתם, וכן משה רבינו בכה ולא קיבל הקב"ה את תפילתו.

באותה שעה קפצה רחל אמנו לפני הקב"ה ואמרה, רבונו של עולם גלוי לפניך שיעקב עבדך אהבני אהבה יתירה, ועבד בשבילי לאבא שבע שנים, וכשנשלמו אותן שבע שנים והגיע זמן נשואי לבעלי, יעץ אבי להחליפני לבעלי בשביל אחותי, והוקשה עלי הדבר עד מאוד כשנודעה לי העצה, והודעתי לבעלי ומסרתי לו סימן שיכיר ביני ובין אחותי, כדי שלא יוכל אבי להחליפני, ולאחר מכן ניהמתי בעצתי וסבלתי את תאותי וריחמתי על אחותי שלא תצא לחרפה, ולערב חילפו אחותי לבעלי, ומסרתי לאחותי כל הסימנים שמסרתי לבעלי כדי שיהא סבור שהיא רחל וכו'.

[ואולי יתבאר עפ"י"ז מה שמקשים דלכאורה הו' קידושי טעות, דכוונתו היתה לישא את רחל, וי"ל דיעקב רצה והחליט לישא את מי שתתן לו את הסימנים, ולכן אי"ז חשוב קידושי טעות].

ולא עוד אלא שבשעה שהיה יעקב מדבר עם לאה, היה מדבר עימה והיא שותקת, ואני משיבתו על כל דבר ודבר כדי שלא יכיר לקול אחותי, וגמלתי חסד עמה ולא קנאתי בה ולא הוצאתי לחרפה, ומה אני שאני בשר ודם, עפר ואפר, לא קינאתי לצרה שלי, ואתה מלך חי וקיים רחמן, מפני מה קינאת לע"ז